

**НЕТОЧНОСТІ ТА ПОМИЛКИ, ЩО МІСТЯТЬСЯ В ПОСІБНИКУ "ПРАВА ЛЮДИНИ ДЛЯ ДІТЕЙ",
РОЗРОБЛЕНОМУ КООРДИНАТОРОМ ОБСЕ В УКРАЇНІ
У СПІВПРАЦІ З МІНІСТЕРСТВОМ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ У РАМКАХ ПРОЕКТУ
"ПІДВИЩЕННЯ ПРАВОВОЇ ОБІЗНАНОСТІ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАХИСТУ"**

КЛЮЧОВІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ОБРАНОГО ПІДХОДУ ТА МЕТОДОЛОГІЇ

У вступі до посібника зазначено, що його зміст формувався, виходячи з результатів фокус-групових досліджень, а також соціологічного дослідження на предмет розуміння прав людини. На нашу думку, ці інструменти не можуть мати жодного наукового ефекту у питаннях дослідження суті проблеми "розуміння прав людини", оскільки соціологічний підхід не є релевантним для цієї предметної сфери. Таким чином, зі всією очевидністю ми приходимо до головного висновку про системну методологічну помилку при формулюванні самого дослідження.

Як результат, в посібнику мають місце системні викривлення концепції прав людини, що містять загрозу викривленого розуміння прав людини та переконання у неефективності механізмів їх захисту. Наприклад, в посібнику зроблено спробу виділити найважливіші для дітей права людини: десять розділів присвячено окремим правам та принципам прав людини. Такий підхід суперечить принципу неподільності прав людини, коли жодне право не може бути важливішим від інших.

КЛЮЧОВІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ЗМІСТОВНОГО НАПОВНЕННЯ.

Загальний аналіз матеріалів посібника виявив такі проблеми:

1. Перенесення базових принципів прав людини у сферу невизначених стандартів.

Автори посібника пропонують до розгляду десять тем, формулюючи їх у термінах стандартів прав людини. Зокрема, в посібнику пропонується розглянути "право на гідне ставлення (с. 35-50) та "право на рівне ставлення" (с. 50-65). Ми високо цінуємо намагання донести до цільової групи важливість принципу поваги до людської гідності та принципу рівності, однак не можемо погодитись із визначенням цих принципів як окремих прав людини.

Принципи поваги до людської гідності та рівності, разом із принципом свободи, є базовими принципами філософії прав людини та лежать в основі усієї системи стандартів, опрацьованих міжнародною спільнотою. Формулювання ж принципів мовою прав логічно приводить до поширення на них загальних властивостей правових норм, в тому числі таких, як обмеженість та визначеність стандартів. Слід зауважити, що не існує єдиного визначення поняття людської гідності, так само, як і поняття рівності. Саме тому ці принципи неможливо стандартизувати. Таким чином, з логіки посібника виходить, що частина прав людини не є чіткою нормою права, а це автоматично надає усім правам людини декларативного рівень.

2. Представлення викривленого підходу до визначення кола суб'єктів, які несуть відповідальність за порушення прав людини.

В усіх розділах посібника чітко прослідковується змішування прав людини як стандартів міжнародного права із положеннями внутрішнього законодавства, що регулює взаємини між людьми. Ця суттєва помилка проявляється усюди, де іде мова про відповідальність за порушення прав людини. Зокрема, як приклад відповідальності за порушення права на життя, автори наводять положення статей Кримінального кодексу України, які стосуються вбивства (с. 21); прикладом відповідальності за порушення права на свободу та особисту недоторканність є положення того ж Кримінального кодексу, що стосуються покарань, передбачених за викрадення та захоплення заручників, експлуатацію дітей (с. 67); прикладом відповідальності за порушення права на мирне володіння майном вказані покарання, передбачені за крадіжки та розбій (с. 98) і так далі. При цьому, відповідальність держави не розглядається.

Характерною рисою аналізованого посібника є те, що обсяг матеріалу, присвяченого переліченню покарань, передбачених Цивільним та Кримінальним кодексами України є співмірним (а іноді і більшим) за обсяг тексту, відведеного для опису історії, еволюції та змісту кожного із прав. В цьому контексті напрошується висновок про те, що автори посібника спекулюють поняттями прав людини, намагаючись сформулювати у молоді відчуття страху та невідворотності покарання за порушення морально-етичних норм, прийнятих в сучасному українському суспільстві, використовуючи при цьому лексику Кримінального кодексу.

Не дивно, що при такому підході в посібнику відсутні приклади норм, що стосуються відповідальності посадових осіб за невиконання ними своїх обов'язків в контексті захисту того чи іншого права, а міжнародне право прав людини не позиціонується як основа матеріальних та процесуальних прав.

3. Формування стереотипів та упереджень.

Незважаючи на те, що в посібнику багато говориться про необхідність прийняття різноманітності, фактичний зміст окремих тем в кращих традиціях радянської пропаганди формує стереотипи та упередження.

Наприклад, ставлення авторів до представників молодіжних субкультур відображається в такому пасажі: *"Готи, сатаністи, емо, чорні ангели, вампіри – популярні субкультурні молодіжні течії. Більшість із них є не такими вже й шкідливими (виділено нами), якщо б тільки вони не концентрувались на питаннях смерті та знецінення життя"* – с. 9. Таким чином, в той час як мультикультуралізм визначається як один із базових принципів сучасної Європи, аналізований посібник фактично закликає до боротьби із проявами мультикультурності в молодіжному середовищі.

Іншим прикладом неповаги до різноманітності точок зору в дискусійних питаннях є вправа "Звернення до інших планет" (с. 31), в якій дітям пропонується написати листи мешканцям планет Самогубців, Евтаназійців та Смертної кари. Ставлячи евтаназію в один ряд з явищами, які традиційно засуджуються українським суспільством (самогубство) та міжнародним правом прав людини (смертна кара), автори відразу ж формують у дітей негативне ставлення до цього явища, закриваючи простір для дискусії про його допустимість навіть в сучасному українському суспільстві.

Прикладом відвертої некоректності та протиріччя із заявленою авторами необхідністю бути толерантними є вправа "Карта реальної допомоги", в якій використовується термін "інвалід" (назва

вправи - "Вільний шлях інваліда"), що вже є недопустимим в навчальному посібнику для молоді. Вживання цього терміну зводить до нуля усі спроби авторів навчити дітей поводити себе толерантно у стосунках з людьми, які мають суттєві відмінності.

4. Викривлене представлення змісту окремих прав людини

У розділі "Право на життя" (с. 18-34) наявне помилкове ототожнення цінності життя і права на життя як міжнародного стандарту. Це відображається у цитатах класиків, наведених на сторінці 18, згадуванні необхідної самооборони як прикладу можливої поведінки у випадку небезпеки, закликах цінувати життя кожної людини, підкріплених відповідними прикладами з фольклору та релігійних постулатів, що виносяться в один ряд з такими важливими для розуміння права на життя явищами як евтаназія та смертна кара (с. 20).

В розділі "Право на гідне ставлення" (с. 35-50) мова іде про свободу від жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність поводження та покарання, що також є суттєвою помилкою з точки зору коректності використання термінів.

Також в даному розділі проявляється тенденція до змішування поняття людської гідності та честі. За твердженням авторів, є гідна поведінка (прийнята в суспільстві, аналогічна до толерантної) та негідна поведінка (с. 36). Це автоматично нівелює тезу про невід'ємність людської гідності, яка є у кожній людини, незалежно від її поведінки, вчинків, життєвого досвіду, соціального статусу та інших критеріїв.

Більше того, приклади, які наводяться у цьому розділі, не лише не ілюструють права людини, але і протирічать обраній авторами теорії: *"відпочиваючи у мусульманській країні, негідно сміятися над жінками, які закривають обличчя..."* (с. 36). Такий приклад не лише не має нічого спільного із розумінням людської гідності, але і є відверто небезпечним.

В розділі "Право на рівне ставлення" (с. 50-64) принцип рівності показується в історичному контексті, після чого він зводиться до правової категорії (недискримінація) та морально-етичної категорії толерантності. Ці поняття не є тотожними поняттями з принципом рівності. Зовсім відсутній простір для рефлексії над різними підходами до розуміння принципу рівності: матеріальна та формальна рівність, рівність шансів, рівність перед законом.

Варто зазначити, що дискримінація та толерантність представляються в надзвичайно спрощеній формі, не підкреслюється залежність неоднакового ставлення від окремих ознак. Дискримінація поширюється на усі ситуації неоднакового ставлення, зникає простір для обговорення доцільного неоднакового ставлення, яке не є дискримінацією. Знову ж таки, відповідальність за порушення принципу рівності представлена прикладами із національного законодавства, яке в першу чергу ілюструє дії держави по встановленню юридичної рівності.

У розділі "Право на свободу та особисту недоторканність" (с. 65-80) поняття свободи від свавільного арешту (позбавлення фізичної свободи) змішується із філософськими основами підходів до свободи як до загальнолюдської цінності (свобода від вищої влади на землі, всебічний розвиток особистості), а також і заборонаю рабства. Зокрема, на сторінці 66 наводяться визначення права на свободу в контексті загального розуміння свободи, а не лише фізичної свободи, як це переважно представлено в міжнародних документах з прав людини. Фактично автори намагаються об'єднати у цьому розділі усі свободи людини, закладені в переліку прав людини (хоча право на життя, право на особисте життя, свобода висловлювання думки і переконань, свобода совісті і віросповідання згодом

вносяться в окремі розділи). Право на свободу і право на особисту недоторканність в посібнику представлені як окремі права, причому останнє трактується як свобода від жорстокого, нелюдського та такого, о принижує гідність поводження та покарання.

Незважаючи на принцип універсальності прав людини, пропонується утвердження залежності ступеню свободи від віку. Кримінальна та цивільна відповідальність у цьому розділі взагалі представлені із посиланнями на вікові обмеження.

У розділі "Право знати свої права" (с. 157-169) автори розкривають суть цього права через необхідність знати свої обов'язки і бути поінформованими про зміни в законодавстві. Тобто право знати свої права трактується в контексті доступу до інформації, що, відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, є складовою свободи висловлювань.

Право знати свої права не існує самостійно, а виділяється на перетині права на освіту, доступу до інформації та права на ефективні механізми правового захисту, пропонуване трактування даного права є неповною і не передає його значення, дійсно важливого для дитини. Суть права у першу чергу полягає в обов'язках держави і її представників ефективно інформувати кожного про його права і можливості захисту та відстоювання. Цей аспект в посібнику розкривається недостатньо.

Це є ще більш дивним, враховуючи той факт, що саме документи ОБСЄ (СБСЄ) є поворотними у питаннях поширення знань про права людини (Копенгагенська (1990) і Московська (1991) зустрічі). Виходячи з цього, при формуванні змісту даного посібника варто було б звернутись до цих документів.

КЛЮЧОВІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО МЕТОДОЛОГІЧНОГО КОМПОНЕНТУ

Над посібником працював великий авторський колектив: два автори (правники), чотири рецензенти (кандидати юридичних наук, правники та представники Міністерства юстиції України), відповідальним редактором вказано спеціаліста офісу Координатора проектів ОБСЄ в Україні. Відповідно, у числі авторів немає жодного професійного педагога чи іншого спеціаліста системи освіти, що безпосередньо відобразилось на якості представленого матеріалу з методичної точки зору.

1. Невідповідність контенту пропонованих вправ декларованим навчальним цілям.

Багато в чому невідповідність цілей і контенту пояснюються некоректним розкриттям суті окремих прав та принципів, про що було сказано вище. Так, у вправах розділу "Право на життя" (с. 22-34) більшість вправ мають своїм завданням "поглибити знання про право на життя", хоча насправді мова іде про цінність життя, безпечну поведінку і засудження насилля.

В окремих вправах до завдань звертаються лише під час обговорення. При цьому форма звертання передбачає, що діти вже самостійно якимось чином дійшли до висновків, необхідних авторам. Наприклад, на сторінці 24 у вправі "Знайди зайву картинку" завдання "утвердити засудження дітьми будь-яких проявів насилля" пропонується виконати через виділення зайвих картинок (картинок із зображенням насилля) серед інших (зображення сім'ї, дружби тощо) та наступне обговорення відповідей на питання: "Чи зрозуміли ви, що не можна ображати інших людей?". Очевидно, що на основі пошуку "зайвих" картинок і відповіді на вказане запитання не можна передбачати, що діти утвердились в певній думці. Як відомо, переконання в процесі навчання формуються, а тим більше змінюються, протягом тривалого часу і жодна подібна коротка вправа, особливо без рефлексії причин вибору дітей та їх ставлення до насилля, не може сформувати жодних переконань.

В цілому автори мало звертаються до досвіду дітей та до їх переживань, тому розмова про права людини часто закінчується на рівні гри та карток, тобто не переноситься на реальне життя дітей і залишається досить абстрактною.

2. Невідповідність контенту віку дитини

Часто автори обирають дуже сенситивні теми та форми роботи в пропонуваніх вправах. При цьому дуже мало уваги приділяється зняттю емоційної напруги в групі дітей, обговоренню їхніх відчуттів. Все обмежується питанням "Чи сподобалась вам вправа?" або відразу пропонується перейти до практичної роботи. Так, наприклад, на сторінці 43 у вправі "Врятувати Йозефа – концепція без втрат" 15-18-річним дітям разом з батьками пропонують переглянути фільм "Клас" (у фільмі містяться численні сцени фізичного та психологічного насилля та вбивства). Відразу ж після закінчення перегляду учасникам у групах пропонують придумати, як інакше потрібно було героям себе поводити для того, щоб уникнути кровопролиття наприкінці. Лише в останній частині вправи іде невелика рефлексія, яка не звертається до вражень від фільму, а лише до вражень від роботи разом з батьками. Крім того, відсутній компонент виведення з ролей (групам пропонується розробляти стратегії дій окремих героїв) та із вправи загалом. Слід зазначити, що виведення із ролей взагалі не розглядається як методичне завдання в даному посібнику.

3. Відсутність простору для критичного мислення

Автори часто використовують у вправах роль так званого Правника, якого грає або обраний вчителем учень, або ж сам вчитель. При цьому, відповідно до своєї ролі, Правник є арбітром у суперечках, а також особою, яка знає "вірну відповідь". Виступи Правника базуються на нормах законодавства, правилах школи, морально-етичних нормах суспільства. При цьому наявність такої "правильної" думки фактично закриває можливість для дискусії, обговорення складних питань і вільного висловлювання дітьми своєї думки.

Слід зазначити, що в основі навчання правам людини закладено критичне мислення та дискусія, оскільки багато питань зі сфери прав людини не мають єдино правильних відповідей і вимагають врахування різних думок та поглядів, чого не спостерігається в даному посібнику.

###

Представлений перелік зауважень є далеко неповним. Зокрема, ряд зауважень у нас є практично до кожної вправи: з методичної чи змістовної точки зору. У приведеному аналізі ми виділили лише основні системні недоліки навчального посібника, які, на нашу думку, достатньо ілюструють невідповідність матеріалу, представленого в посібнику, і заявлених цілей навчання права людини в цілому та зокрема в рамках проекту "Підвищення правової обізнаності про права людини та механізми їх захисту".

Таким чином, вважаємо, що даний посібник потребує суттєвого доопрацювання та перегляду змістовного компоненту із залученням спеціалістів з навчання правам людини, розробки освітніх програм і методичних посібників, які представляють як формальну освіту, так і сектор неурядових організацій.